

Živimo ljubav

Zbornik radova Studijskih dana
12. – 13. listopada 2017.

Nakladnik:

*Caritas biskupijâ
Mostar-Duvno i Trebinje-Mrkan
www.caritas-mostar.ba*

Uredili:

Ante Komadina i suradnici

Grafička obrada:

SBD Shift Brand Design, Mostar

Tisak:

Print Team d.o.o. Mostar

Naklada:

1000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
061.235:272](497.6)"1982/2017"(063)(082)
272-462(063)(082)

ŽIVIMO ljubav : zbornik radova Studijskih dana održanih u
Caritasovom Duhovno-obrazovnom centru Emaus 12. - 13. listopada
2017. u povodu 35. obljetnice djelovanja Caritasa biskupija Mostar-
Duvno i Trebinje-Mrkan. - Mostar : Caritas biskupijâ Mostar-Duvno i
Trebinje-Mrkan, 2017. - 96 str. : ilustr. ; 21 x 21 cm
Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-8099-1-1
COBISS.BH-ID 24775174

Živimo ljubav

Zbornik radova Studijskih dana održanih
u Caritasovom Duhovno-obrazovnom centru *Emaus*
12. - 13. listopada 2017. u povodu 35. obljetnice djelovanja
Caritasa biskupija Mostar-Duvno i Trebinje-Mrkan

Mostar, 2017.

Sadržaj

Proslov	7
<i>Dr. don Ante Komadina</i>	
Odgovorni za karitativnu djelatnost Crkve	13
<i>Msgr. dr. Ratko Perić</i>	
ŽUPNI CARITAS	17
Volontarijat/volonteri u djelovanju Župnog Caritasa	19
<i>Msgr. Fabijan Svalina</i>	
ŽIVJETI S INVALIDITETOM	31
Profesionalna rehabilitacija uz podršku Fonda za profesionalanu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.	33
<i>Vinko Jerinić i Nejra Šabić</i>	
DJECA, MLADI I OBITELJ	49
Muškarac između zemlje i neba.	51
<i>Marinko Pehar, Ivo Jozić, Dr. sc. Đurica Pardon, Dr. sc. Josip Bošnjaković, Mr. sc. Boris Vidović</i>	
PALIJATIVNA SKRB	85
Caritasov hospicij u Rijeci	87
<i>Ivan Primorac, odvjetnik</i>	
Palijativna skrb u Federaciji Bosne i Hercegovine	91
<i>Dr. Marina Bera</i>	
SLIKOM KROZ STUDIJSKE DANE	100
KONCERT ZA SVETU OBITELJ	104
SVETA MISA ZAHVALNICA	106
ZAHVALA DOBROČINITELJIMA	109

DJECA, MLADI I OBITELJ

A povrh svega – ljubav! To je sveza savršenstva.

(Kol 3,14)

Drugi vatikanski koncil je obitelj nazvao »kućnom Crkvom«
i »domaćim svetištem Crkve« (usp. LG 11; AA 11).

Za sv. Ivana Pavla II. obitelj je »Crkva u malom«,
jer je živa slika i povijesno ponazočenje otajstva Crkve (usp. FC 49).
Ljubav i skrb za dobrobit obitelji je oduvijek u središtu Caritasova djelovanja.
Od 1996. u Caritasu hercegovačkih biskupija djeluje *Obiteljsko savjetovalište*.
Izgradnja Caritasova Dječjeg vrtića *Sveti Josip* završena je u prosincu 1996.,
a Vrtić je započeo s radom početkom siječnja 1997.

Sigurna kuća *Mirjam* s privremenim prihvatilištem
za žene i djecu žrtve obiteljskog nasilja otvorena je 1999.

Centar za djecu, mlade i obitelj *Spes* započeo je s radom 1. listopada 2012.

Ove ustanove i projekti svjedoče s kojom zauzetošću i žarom je Caritas
ostvarivao ove i brojne druge projekte kojima je temeljni cilj očuvanje zdrave obitelji
koja je izvrnuta brojnim opasnostima, izopačenosti i uništenju.
Crkva je svjesna da je dobro društva, svakoga naroda pa i nje same
neraskidivo povezano s dobrom obitelji.

Muškarac između zemlje i neba

Marinko Pehar, savjetnik za poduzetništvo i coach – Freiburg
mp@marinkopehar.de

Ivo Jozić, teolog, psiholog, psihoterapeut i bračni i obiteljski savjetovatelj – Freiburg
ivo.jozic@web.de

Dr. sc. Đurica Pardon, svećenik, župnik – Punitovci
djurica.pardon@gmail.com

Dr. sc. Josip Bošnjaković, svećenik, psiholog, psihoterapeut – KBF Đakovo, HKS Zagreb
jobosnjakovic@gmail.com

Mr. sc. Boris Vidović, svećenik, psiholog, logoterapeut – KBF Split
bvidovic@kbfsplit.hr

Uvod

Život muškarca, identitet muškarca, muškost – teme su o kojima se u posljednjim godinama može sve više čitati i pronalaziti literatura u raznim kulturama, vjerama i religijama. Pisano slovo odjek je onoga što muškarci u sebi proživljavaju tražeći način kako živjeti vlastiti identitet u društvu u kojem preuzimaju odgovornost za sebe i druge, za svijet. Stoga se organiziraju različiti seminari praktične naravi tijekom kojih muškarci mogu iskustveno sudjelovati i doživjeti radost otkrivanja vlastitog identiteta. I ovaj članak plod je višegodišnje suradnje autorâ u seminarima koji su održani u Hrvatskoj a

o održavanju seminara u Bosni i Hercegovini također se planira.

Ideje, promišljanja, odgovori, pitanja koja se nalaze u ovom članku jesu posljedica dijaloke suradnje autorâ kako tijekom seminara tako i tijekom samog idejnog postavljanja istoga, ali i odjek nakon doživljenih iskustava. Muškarac, u zajedništvu pak sa ženom, spaja stvarnosti neba i zemlje. Stvoren od zemlje, u dodiru s nebom, ostvaruje se u svom životu crpeći snagu s Izvora života, otkrivajući u Isusu Kristu u isto vrijeme i Čovjeka i Boga, onoga koji je pokazao kako je moguće biti čovjek. Na tragu ovih promišljanja smatramo kako muškarac može otkrivati radost u jezgri svoga bića, hramu Duha Sve-

toga, poštujući i vrednujući tijelo, duh i dušu, hraneći ih onime što im je potrebno kako bi se ostvarilo.

U prvom dijelu članka vidjet ćemo što nas motivira hvatati se u koštac s temom muškosti i koji su razlozi, koje su poteškoće i stvarnosti s kojima se susreće jedan prosječan muškarac, otac, sin, brat, te što u tim trenucima osjećamo. Želja nam je osvijestiti samima sebi s čime se susrećemo kada razmišljamo o muškom identitetu, muškosti, muškoj snazi. Nakon uvodnih promišljanja progovoriti ćemo u muškim arhetipovima koji pomažu muškarcu da se ostvari kao *Kralj, Ratnik, Mudrac, Ljubitelj, Divlji čovjek*.

U drugom dijelu članka vratit ćemo se biblijskim likovima i temi muškarca otkrivajući čitavo bogatstvo i riznicu ostvarenih muških arhetipova. Vidjet ćemo kako su se različiti muškarci hvalili sa svojim muškim identitetom i kako su i snažno i nježno pronalazili put kako ostvariti Božji plan spasenja u vlastitom životu.

U trećem dijelu ćemo se posvetiti promišljanju koja je razlika između muškarca nekada i danas s posebnim naglaskom na muškarcu kao suprugu i kao ocu. Kako bismo čitatelju mogli što bolje dočarati ovu razliku želimo iz bližega promatrati biblijski lik praoca Jakova, no donoseći pri tome i suvremena promišljanja o suprugu i ocu.

Zadnji, četvrti dio članka, posvećen je temi muškarca branitelja, muškarca spremnog na borbu, želeći pri tome dati jedan širi kontekst razumijevanja situacije u kojem se muškarac

našao na našim područjima 90-tih godina.

Promišljanja u članku su proistekla iz iskustva petorice autorâ te je stoga osobne, stručne i znanstvene naravi što se međusobno isprepliće. Želja nam je bila potaknuti čitatelja da se ohrabri na pustolovinu življenja vlastite muškosti. Ponekada će čitatelj moći u članku pročitati i posvjedočena osobna iskustva koja imaju za cilj približiti ono što teoretski promišljamo.

1. Zašto se baviti temom muškosti?

„Ovo je dijete drugačije“ bila je česta rečenica u mom djetinjstvu. Nakon nekog vremena prisvojio sam uvjerenje da sam drugačiji iako nisam znao što to točno znači. Moje potisnute dvojbe i strahove, tugu i nerazumijevanje, povrede, nadanja i snove nije nitko razumio. Još od ranog djetinjstva nosim u sebi dojam da život ima duboki smisao. Dugo vremena mi je ostalo zagonetno koji je to smisao i isto tako dugo nisam ga uspio pronaći. Jednostavno nisam znao kako. Potajno sam se nadao pronaći nekog mentora, nekog tko razumije i umije objasniti mi što se to događa, nekog tko bi me pratio ili vodio kroz pustolovinu života. Nisam pronašao nikoga. Pitanje kako biti muškarac prati me takoreći cijeli život. Iz današnje perspektive mogu reći da je muškost jedan način bivstva na putovanju kroz život. Brige, neodlučnosti, frustracije i strahovi su kao naslage koje prikrivaju autentičnost u nama i koje valja otkloniti. Ako si želimo postaviti zidove

na put prema rastu i spoznaji, onda to možemo najbolje kroz strahove, brige, frustracije, osjećaj nemoći i pomanjkanje samopoštovanja. Vrijeme je da to promijenimo – mi smo upravo oni na koje tako dugo čekamo da donesu promijene.

U našoj religioznoj tradiciji i zapadnoj kulturi ima jako malo mentora koji žive vlastiti muški identitet, koji bi mogli razumjeti druge muškarce, pokazati im put ili ih pratiti kroz dubine života. Tijekom odgoja, škole, izobrazbe, radnog vijeka i života, gotovo da se ne tematiziraju pitanja je li živimo u radosti, miroljubivo i zdravo te bavimo li se poslom koji nas ispunjava? Uvjerjenja kako je život predodređen snagom jačega, da će onaj tko je „jak“ ostvariti svoje ciljeve i u neprestanoj konkurenciji pobijediti su vrlo raširena i malo tko ih preispituje.

Odakle dolaze ta duboko usidrena uvjerenja i možemo li ih promijeniti i razviti nove namjere? U našem društvu na cijeni je slika o nepovredivom, nedodirljivom i na sve otpornom muškarcu koji ne mijenja svoje odluke i mišljenja i ne dozvoljava si emocije. Ako malo bolje pogledamo, to je zapravo jedna vrlo udobna općeprihvaćena pozicija muškaraca o kojoj malo tko razmišlja. Mi muškarci smo se ugodno smjestili na pozornici života i reduciramo muškost na ugled, status, pobjede i nadmoć nad drugima. Je li to zaista sve što muškost nudi? Intuitivno znamo da trebamo nešto promijeniti i kao da čekamo da se netko izvana pojavi i izvede nas iz ove nezavidne pozicije. Zapravo je udobno svaki

dan misliti na isti način, donositi odluke po istom principu, ponašati se jednako, raditi ista iskustva i doživljavati isti muški identitet koji možda i nije naš vlastiti. Ne donijeti odluku prema istom principu kao dan prije jedna je od najtežih promjena. Time se odjednom nalazimo na nesigurnom terenu, u divljini bez orijentacije. Dati prostora vlastitom muškom identitetu, dati života autentičnom muškarcu koji je prisutan u našem srcu, predstavlja korak prema *divljem* muškarcu i otvara neslućene širine.

Često se može čuti kako živimo u svijetu kojem dominiraju muškarci. Raširena su uvjerenja kako su muškarci vrsni majstori u osvajanju gotovo svih životnih domena. Skoro pa ne postoji disciplina u kojoj muškarci nisu ovladali najvišim dostignućima. Međutim kada se radi o osvajanju svijeta osjećaja, u toj domeni muškarci gotovo pa nisu prisutni – tu zjapi velika praznina. Društveni okvir u kojem muškarci u slobodnom razgovoru s drugim muškarcima mogu podijeliti dvojbe i nesigurnosti, strahove i nadanja, tugu, bol i radost života gotovo ne postoje. Osjećaji spadaju u tabu teme među muškarcima. U kojim sve životnim sferama „dominiraju“ muškarci vrlo slikovito prikazuje *Steve Biddulph* u knjizi *Männer auf der Suche* (2003, 10)¹ gdje navodi kako muškarci u prosijeku žive gotovo deset godina manje od žena,

1) S. Biddulph (2003), *Männer auf der Suche*, München.

gotovo tri četvrtine osuđenika radi nasilja su muškarci, skoro isto toliko muškaraca su žrtve nasilja, u odnosu na djevojčice ogromna većina dječaka ima dijagnosticiran ADHD, treći po redu uzrok smrti kod muškaraca je samoubojstvo, preko 95% zatvorenika su muškarci, itd.

Je li drugačija muškost uopće moguća? Osjetilna i osjećajna strana života, mekoća u pristupu životu, duhovnost i ljubav izgleda stoji ženama nadohvat ruke dok je muškarcima nedostižna. Žene rađaju život i to je zasigurno jedan od važnih razloga radi kojeg je život s njegove mekane strane puno pristupačniji ženama nego muškarcima. Na mnoge psihološko-duhovne seminare bio sam pozivan da popunim mušku kvotu jer se tamo odaziva jako malo muškaraca. Krenuti na pustolovinu susreta s vlastitim svijetom osjećaja predstavlja za muškarce ogroman rizik. Iako često osjećamo iznutra poriv za promjenom naših životnih paradigmi, iz nekog razloga se ne usuđujemo krenuti u pustolovinu prema svijetu osjećaja. Odvažiti se na skok u rijeku života u kojoj nema oslonca samo na razum, samo na logiku, vanjske vrijednosti i pozicije, nego i na intuiciju hrabar je korak. Preplivati tu pustolovnu, divlju rijeku promjena i stići do vlastite punine zahtjeva hrabrost, zahtjeva *divljeg* muškarca, traži odluku. Puno muškaraca odlučuje se ostati doma, u svijetu prihvaćenih uloga, mišljenja, statusa koji se računaju. Izaći iz svijeta računice, otisnuti se na nepoznato putovanje u svijet osjećaja i intuicije divlji je

put. U tom trenutku, u kojem smo zakoračili u rijeku promjena koja vodi prema vlastitoj nutrini, krećemo na nepoznat teren. Napustivši stare obrasce valja proći kroz jaz između staroga i novoga. I to se osjeća kao nešto divlje jer se ne da kontrolirati, manipulirati, dirigirati, izigrati ili zaraditi.

Mi muškarci svakodnevno i uglavnom nesvjesno treniramo zarobljenost u obrasce životnog okruženja u kojem promjene nisu moguće i na kojeg nemamo utjecaja. Na taj način se naša uvjerenja učvršćuju i osnažuju. Treniramo „mišiće“ koji nas ograničavaju i zatomljuju želju za kreativnim, zdravim, radosnim, vizionarskim i autentičnim životom. Na koji način se možemo osloboditi tih ograničavajućih uvjerenja, strahova, dojma nemoći i započeti naš originalni život koji izvire iz našeg srca? Ne samo da je to naše pravo nego je to i naša obveza, s ponosom i čašću kreirati naš život i našu stvarnost da se u njoj dobro osjećamo kako bi preuzeli odgovornost za vlastiti život, i ostavili u naslijeđe svijet u kojemu se može živjeti u miru i punini. Ako smo odlučili napraviti taj divlji korak i krenemo u potragu za nekim odgovarajućim okruženjem, ako tražimo neki muški seminar ili mentora koji bi nas mogao pratiti – i tu zjapi velika praznina koju valja popuniti.

Društvo nas prihvaća pod određenim uvjetima. Mi ljudi rado živimo u ograđenim i markiranim prostorima, u kojima vrijede određena pravila. Od društvenih mreža do zajednice država organiziramo se u jedan oblik ograđenog prostora u kojem si daje-

mo status, hijerarhiju, redosljed, sortiramo sve životne nijanse u kojekakve ladice da bi ih razumjeli, kombinirali i dali im smisao. Nerijetko se i sami nađemo u tijesnoj ladici u kojoj svakodnevno radimo na preduvjetima kako da nas netko voli, cijeni, poštuje i prihvaća, orijentirajući se prema strahu, borbi i posjedovanju. I našoj religiji često uspijeva uvjeriti nas u strah od Boga. Pretpostavka da se Bog na nebu ponaša kao i ljudi na zemlji te da Božja narav funkcionira kao ljudska poprilično je raširena pojava. Osjetiti ljubav u sebi, božansku jezgru u nama i promatrati svakoga čovjeka s poštovanjem videći u njemu tu istu Božju jezgru postaje u takvim okvirima nemoguća misija. Upitan jednom prilikom kakav je Bog, *Clive Staples Lewis* je odgovorio „Znate, on je divlji, jako divlji.“ Ne radi se o stjecanju prava na Božju naklonost nego o djelovanju doživljene ljubavi. Nema razloga da naše ovozemaljsko projiciramo na Boga. Američki franjevac *Richard Rohr* u svojoj knjizi *Vom wilden Mann zum weisen Mann* (2013, 10)² kaže *Bog uvijek preuzima inicijativu, on je uvijek dobar, uvijek voljan za razgovor, njegova je ljubav uvijek besplatna.*

Mi ne mislimo ovako ili onako jer smo ovakvi ili onakvi. Mi smo ovakvi i li onakvi jer mislimo ovako ili onako. Naša uvjerenja su promjenjiva iako živimo na jednoj pozornici koja nam sugerira da smo statični upravo ovakvi kakvi jesmo. Ako si postavimo pitanje

Što je moja vlastita, autentična muškost i kako ju očitujem u životu? jako brzo možemo doći do saznanja kako smo neke stvari čuli, pročitali, vidjeli, preuzeli od drugih i prisvojili kao važeće i svoje. Ali što to nas zaista sačinjava u našoj jezgri i koliko prostora tomu u životu dajemo? Što nam zaista leži na srcu i kako se ophodimo sami prema sebi?

1.1. Otvoriti vrata vlastitoj muškoj strani i očitovati je u životu

Veliki broj dječaka i mladića odrasta bez oca. Veliki broj očeva nije bio prisutan za svoje sinove: mnogi iz neznanja, gladi za vlastitim ocem, neki su rano umrli, neki su poginuli u ratu, neki su bili poslom odsutni, ili su iz nekih sasvim drugih razloga bili nezainteresirani za svoje sinove. Muškarci u tišini i često puta nesvjesno pate od gladi za ocem, za ocem koji im se divi, na kojeg se mogu osloniti, koji ih podržava i daje im sigurnost. Odsutnost oca i očeve ljubavi ostavlja duboke rane i stvara veliki jaz između oca i sina koji zna biti toliko velik da jednostavno izgleda nepremostiv. Sinovi trebaju oca s kojim mogu razgovarati o njihovima osjećajima, nekoga tko će ih podržati, razumjeti, zagrliti i netko na koga se mogu osloniti. Koliko očeva ne čuje što govore sinovi? Mnogi očevi i sinovi žive u istom obiteljskom okruženju ali u različitim svjetovima i bez doticajnih točaka, bez davanja, bez životvornosti.

2) R. Rohr (2013), *Vom wilden Mann zum weisen Mann*, München.

U petoj deceniji svoga života, jednom prilikom tijekom posjete roditeljima doživio sam po prvi put bliskost i nježnost sa svojim ocem. Nisam očekivao da će to ikada biti moguće. Kao i u to jesenje jutro, otac se ustao rano i posvetio svojim jutarnjim poslovima. Toga jutra sam prije majke došao u kuhinju kako bi s ocem mogao biti sam i doživjeti ga tijekom njegove jutarnje zaposlenosti. Promatrajući ga tako, odjednom sam osjetio jak nutarnji poriv zahvaliti mu se. Zahvaliti mu se za to što nas je hranio radom svojih ruku, za sve što je sagradio i stekao kako bi mi djeca imali dobar život. Otac je bio toliko ganut da su mu suze krenule niz obraze. Od toga trenutka naš se odnos potpuno promijenio. Moj otac se počeo zanimati za mene, za moj rad, za sve što ima veze sa mnom. Razmjenu kurtoaznih riječi, koja je vrijedila do toga trenutka, zamijenili su dugi razgovori. Naprosto sam prestao čekati da moj otac postane drugačiji – promijenio sam sebe i svoj pristup njemu što je dovelo do radikalne promjene paradigmi u odnosu između oca i sina. Ma koliko naš razum dizao ustanke i pobune, činjenica je da uvijek možemo birati između autentičnog života za kojim čeznemo i nabiranja razloga radi kojih ga nemamo, ne možemo ili ne smijemo živjeti. Dok promatramo svoje probleme i želimo im kraj mi smo u borbi za poziciju iz snova, ženu iz snova, posao iz snova, kuću iz snova, auto iz snova, odmor iz snova ... Tijekom te borbe se nesvjesno držimo u uvjerenju da problemima nikada neće doći kraj.

„Očevu ranu“ nosi puno muškaraca u sebi bez da su toga svjesni. Kada dječaci odras-

staju bez očeve podrške, bez razumijevanja i očinske ljubavi, oni u kasnijoj dobi gladauju za ocem. Oni tu glad pokušavaju utažiti tražeći priznanje od učitelja, trenera, starijih muškaraca, kasnije u poslu od nadređenih, u crkvi od svećenika, svećenici opet od svojih starješina itd. Muškarci su spremni na nezamislive korake samo da bi dobili priznanje i sigurnost. Svakodnevno smo svjedoci koliko daleko idu mladi muškarci da bi zadovoljili glad za prepoznavanjem i priznanjem, koje nisu dobili od oca, a koja se očituje u ludo odvažnim hrabrostima, u brznoj vožnji, ekscesivnom konzumiranju alkohola, raznim ovisnostima i smionim avanturama koje nerijetko završavaju kobno. Ispod površine nagomilani bijes također dovodi do neželjenih situacija i okolnosti. Moguće je, i to je dobra vijest, zacijeliti „očevu ranu“, dobiti očev blagoslov, biti prepoznat i priznat od starijih muškaraca, doživjeti inicijaciju u autentičnog muškarca. Za taj korak postoje djelotvorne vježbe i rituali, koji su centralna tema Psihološko-duhovnih seminara za muškarce. Inicijacija znači posveta u odraslu životnu dob. *Peter Maier* u svojoj knjizi *Inicijacija, odrasti u nezrelom društvu* (2011, 236)³ navodi i opisuje osam kriterija za uspješnu inicijaciju:

- Oblikovanje vlastite seksualnosti;
- Sposobnost biti sam;
- Spremnost, odricanje i bol suočavanja sa vlastitim strahovima;

3) P. Maier (2011), *Initiation – Erwachsenwerden in einer unreifen Gesellschaft*, Münster.

- Iskustvo unutarnjeg i vanjskog svijeta – prepoznavanje vlastite životne staze;
- Kontakt s vlastitom poviješću i precima;
- Prepoznavanje vlastite životne zadaće – spremnost preuzeti odgovornost;
- Svjedočenje, prihvaćanje i priznanje od odraslih;
- Konačno odvajanje od roditelja.

Svatko od nas ima svoje snove no rijetko se usuđujemo slobodno progovoriti o njima. Vizualizirati ispunjenje nekog našeg sna, osjetiti doživljaj u sebi koji je s tim povezan, to si ne dozvoljavamo tako lako. Umjesto da počnemo kreirati svoju stvarnost, osjećamo se žrtvama vlastita života ne znajući kako utjecati na njega. Život nam izgleda kao da smo zarobljeni događanjima u njemu iz kojih ne možemo iskoračiti. Ali na nama samima je hoćemo li sami se doživljavati herojima života ili žrtvama u priči patnje i nemoći koja nam oduzima i zadnji atom snage i životne energije. Često puta smo toliko zaljubljeni u vlastitu životnu priču i stavljamo se na tron noćne more. Sve dok se ne odlučimo na hrabrost da slijedimo naš nutarnji san i silazak s trona, ostaje nam noćna mora. Dozvoliti si donijeti drugačiju odluku, drugačije razmišljati, uraditi drugačije iskustvo od onog prošlog, prema našem mišljenju, jedna je od najvažnijih stvari u životu. Onoga trenutka kada se odlučimo za taj korak, stupili smo na do sada nepoznati teren. Taj prazan prostor između starog i novog iskustva valja

nam prijeći. Možda nemamo povjerenja u taj prazan prostor jer nam je nepoznat ali stvoriti nešto novo ima uvijek veze s otpuštanjem nečeg starog. Napustiti uvijek iste misli, odluke, oblike ponašanja i osjećaje i prebroditi nepoznati teren ima karakteristiku divljeg muškarca, hrabrog muškarca koji stvara nova razmišljanja, nove izbore, nova ponašanja, nove osjećaje i novo životno okruženje.

Naše ostvarenja i uspjesi u velikoj su mjeri uvjetovani na temelju naše usmjerenosti o onome što mislimo o sebi i što drugi ljudi, tobože, misle o nama. Mi smo se na jedan način i po nekom sistemu iz naše prošlosti programirali za ovakvo ili onakvo razmišljanje, osjećanje i djelovanje. Mi se tako rado držimo naših navika i sklonosti kao pijan plota. Spavamo na istoj strani kreveta, istim redoslijedom obavljamo jutarnju toaletu, sjedimo na istoj strani stola, pijemo iz iste šalice, vozimo se istim putem na posao, susrećemo iste ljude, kroz glavu nam prolaze iste misli, reagiramo na iste okidače. Nakon tako provedenog dana žurimo sutra ponoviti sve u detalje. Ako se dogodi neka promjena, doživljavamo je kao katastrofu većih razmjera. Može se reći da smo mi u životu na nekoj vrsti autopilota i nesvjesno doživljavamo i živimo većinu našeg života. Mi izuzetno nerado mijenjamo našu dnevnu rutinu. Jednostavno nemamo dobar osjećaj ako krenemo drugačije razmišljati, osjećati ili djelovati, to nam je do sada nepoznato i nemamo povjerenja u to. Američki liječnik *Joe Dispenza* u

svojoj knjizi *Du bist das Placebo* (2015, 110)⁴ govori o modernim istraživanjima mozga prema kojima samo 5% ponašanja doživljavamo svjesno a 95% nesvjesno. Ako dakle želimo živjeti život o kojem sanjamo, ako si želimo izgraditi novu životnu realnost, neizostavno je preispitati i reflektirati i promijeniti misli koje smo mislili u prošlosti. Moramo takoreći postati svjesniji našeg nesvjesnog načina ponašanja za koje smo se odlučili i koje nas vodi u uvijek ista iskustva i na koncu u istu realnost koju izvana doživljavamo.

Kreirati si novu realnost na osnovu starih obrazaca u kojima ne želimo obitavati jednostavno nije moguće. Kroz učenje nečeg novog, kroz nove misli i osvježavajuća iskustva, postajemo svjesniji nesvjesnog i direktno utječemo na svjesno doživljavanje i stvaranje nove slike naše realnosti. Ako ostanemo „isti“ nesvjesno izražavamo sporazum sa našim sadašnjim životom i internaliziramo budućnost s mislima i osjećajima naše sudbine. Mi živimo u prošlosti i biramo iz naše prošlosti poznatu nam budućnost (odgovarajuću budućnost). Stvaramo od sebe žrtvu vanjskih okolnosti koja se događaju u našim životima.

Svaki put kada dobijemo neku intuitivnu ideju što i kako bi mogli uraditi, reagira naša uvjetovanost nesvjesno i automatski u duhu nekih prošlih vremena. Uvijek nam stoji na raspolaganju promijeniti naše misli, osjećaje i djela, što znači donositi nove odluke,

stvarati nove obrasce ponašanja i doživljavati nova iskustva. Mi taj izbor ničim ne moramo zaslužiti ili zaraditi – on je uvijek prisutan i čeka da ga upotrijebimo.

1.2. *Novi oblici pastoralnog rada s muškarcima kao odgovor na nove izazove*

Svi smo mi manje-više svjesni da muškarci i žene na drukčiji način misle, osjećaju, rade i ponašaju se. Oni se zanimaju za druge teme u životu i imaju drukčije shvaćanje života, drukčije doživljavaju mnogo toga što im se dogodi, kao npr. gubitak jednog člana obitelji, prometna nezgoda, itd. A isto tako drugačije se mole i izražavaju svoju religioznost. To je biološki uvjetovano te nije samo rezultat odgoja kao što to tvrde zastupnici gender-teorije.

O religioznosti muškaraca može se puno toga čuti i čitati. Neki tvrde da muškarci nisu toliko religiozni kao žene, da ne znaju biti pobožni, da nerado dolaze na misu i druge vjerske dužnosti, da se u crkvi najradije *vrzaju* negdje ispod kora oko izlaznih crkvenih vrata i da jedva čekaju kad će misa završiti da bi što prije izašli iz crkve i koju zapalili. Ponekad su feministkinje koristile takvo ponašanje za svoje teze o muškoj nesenzibilnosti, o njihovoj religioznoj nekompetentnosti i otporu protiv vjerskog odgoja. Kao da se muškarci boje blizine Božje i razgovora s Bogom.

Međutim oni dušobrižnici, diljem svijeta, koji su se podrobnije zanimali i bavili s muškarcima raznih uzrasta i u raznim situacija-

4) J. Dispenza (2015), *Du bist das Placebo*, Burgrain.

ma (npr. u muškim zatvorima, u bolnicama s umirućima, u klinikama za ovisnike, s beskućnicima ili s izgorjelim menadžerima, itd.), su dolazili do drugih saznanja koja su važna za ovu našu temu.

Kršćanske Crkve na Zapadu koriste rezultate raznih studija i svoja vlastita zapažanja odnosno iskustva s muškarcima i žele na to adekvatno odgovoriti s novim ponudama u dušobrižništvu. Tako se polagano razvija profil specijalnog „*dušobrižništva za muškarce*“. Tako njemačke biskupije imaju već nekoliko desetljeća zasebne odsjeke za dušobrižništvo žena, za pastoral obitelji i pastoral muškaraca (tzv. Männerreferat). Izazov i zadaća tih odsjeka za muškarce sastoji se uglavnom u tome da solidarno prate i podržavaju muškarce u radikalnoj fazi previranja i u elementarnoj krizi tradicionalne muškosti, čiji smo svjedoci, kad muški traže nove oblike življenja i suživljenja koji mogu njihov život obogatiti. Katolička Crkva u Njemačkoj ne štedi ni na osoblju niti na novcu kako bi omogućila da „odsjeci/referati za muškarce“ razviju bogat program za rad s muškom mladeži, s odraslim muškarcima i očevima na razini župa, dekanata i biskupija. Samo jedan pogled u takav rad u biskupiji Freiburg (www.maennerreferat-freiburg.de) može to posvjedočiti. Tu je riječ o jednodnevnim i višednevnim seminarima s posebnim temama za muškarce, očeve i njihove sinove starije od 16 godina, višednevno planinarenje i samoiskustvo u prirodi, jedan cijeli tjedan u prirodi sa specijalnim duhovno-psihološkim

programom, dani meditacije i kontemplacije u jednom samostanu, organizacija i zbrinjavanje grupa za muškarce u raznim područjima biskupije, doškolovanje voditelja tih grupa itd.

Program na takvim seminarima i tjednima je neobično zahtjevan i bogat, s puno rituala i samoiskustva. Omiljele teme su npr.: moja duhovnost, moja biografija, moje rane iz djetinjstva, moj odnos prema mom ocu, moja muškost, muški arhetipi itd. Za većinu tih tema postoje razne vježbe i iscjeljujući rituali.

Polaznici su mahom oduševljeni i zahvalni za takvu vrstu pastorala, vraćaju se svojim kućama s doživljajem da sada sami sebe i svoju životnu povijest bolje razumiju, da su se mogli emocionalno otvoriti i povjeriti, da su doživjeli razumijevanje i solidarnost drugih muškaraca i da su zajednički bez predrasuda radili na tome kako bi imali „*život u punini*“. Takvi doživljaji imaju itekako veliki pozitivan utjecaj na njihov daljnji život i angažiranje u braku, obitelji, župi i društvu općenito.

Utoliko je ovaj novi pastoral za muškarce jedna vrlo dobra nadopuna tradicionalnog pastorala u župama. Radi se sve više na umrežavanju i suradnji s ostalim segmentima pastorala, kao npr. kod zajedničke pripreme za krizmu. Zanimljivo je spomenuti kako također i vjeroučitelji, redovnici i svećenici rado posjećuju „muške seminare“ i tu dobivaju važne impulse za svoj osobni razvoj i za svoj pastoralni rad. U svojim osvrtima

na takvo sudjelovanje oni naglašavaju da im ta plodna sinteza duhovnosti, psihologije i doživljajne pedagogije neobično pogoduje, da ih ohrabruje i otvara nove pastoralne horizonte.

1.3. Psihološko-duhovni seminar za muškarce na području Hrvatske

Uvidjevši plod ovakvih seminara odlučili smo i u Hrvatskoj ponuditi takav oblik pastoralnog djelovanja u sklopu Bračnog i obiteljskog savjetovališta Đakovačko-osječke nadbiskupije, ali suradnji s drugim institucijama i pokretima kao što je to Katolički pokret Kursiljo. Ovakav oblik rada s muškarcima je nova je inicijativa u povijesti Crkve u Hrvata s kojom se želi dati prostora duhovnosti muškaraca s elementima psihološke spoznaje i iskustava, što im služi za osobni rast i razvoj.

Prvi psihološko-duhovni seminar za muškarce pod nazivom „*Muškarac između zemlje i neba*“ održan je 2015. godine u parku prirode Papuk na Jankovcu, zatim za bogoslove splitske bogoslovije u Vepricu 2016.g., potom za sve zainteresirane u Lovranu 2016. godine, a zadnji je održan 2017. godine na otoku Krapnju pod nazivom „*Snažan i hrabar muškarac kršćanin današnjeg vremena*“⁵. Ovo je početak opisanog pastoralnog rada s muš-

karcima te nam je želja proširiti takav rad i na područje Bosne i Hercegovine, u perspektivi dugoročnog i planiranog rada s mladim, odraslim, zrelim i starijim muškarcima. Voditelji seminara se tijekom godine pripremaju za seminar supervizijskim radom, izmjenjivanjem komunikacije i ideja⁶.

Cilj seminara jest osvijestiti i iskusiti, kroz različite vježbe, radionice, predavanja i liturgijska slavlja mušku snagu, hrabrost, vjernost, integritet, istinoljubivost, autentičnost, domoljublje i borbenost. Prostor održavanja seminara pomno se izabire kako bi muškarcima u dodiru s ljepotom svekolikog stvaranja bila odškrinuta vrata iskustva vlastitoga mjesta i službe u svijetu. Doživjeti sebe kao vezu između zemlje i neba obogaćeni riječju Svetoga pisma jest također jedan od bitnih elemenata seminara. Osvješčujući sebe ljudima zemlje prodahnute Duhom Božjim, muškarci otkrivaju duboku nutarnju povezanost s Bogom i međusobno, sa svojim narodom i domovinom. Raste se zajedno u međusobnom povjerenju, otvorenosti za drugoga, poštujući različitost svakog sudionika.

Mnoštvo poticaja pruženih kroz molitvu tijelom, doticaje sa zemljom i morem, sa samim sobom, sakramentalnim znakovima,

5) Idući ovakav seminar biti će od 31. svibnja do 3. lipnja 2018. Za daljnje informacije i prijave možete se obratiti na e-mail Bračnog i obiteljskog savjetovališta Đakovačko-osječke nadbiskupije u Osijeku savjetovaliste-os@djos.hr.

6) Poticaj za održavanje seminara rodio se u razgovoru i na inicijativu Ive Jožića, psihologa, psihoterapeuta te bračnog i obiteljskog savjetovatelja iz Freiburga što je velikodušno prihvaćeno. Zajedno s njim u *teamu* djeluju Marinko Pehar, coach i savjetnik za poduzetništvo, dr. sc. Đurica Parodn, svećenik i župnik, dr. sc. Josip Bošnjaković, svećenik, psiholog i psihoterapeut, a pridružit će se radu i mr. sc. Boris Vidović, svećenik, psiholog i logoterapeut.

predavanja, razmjenu iskustva u velikoj i manjim grupama omogućuje sudionicima seminara jedno novo razumijevanje sebe kao kršćanina u današnjem vremenu. U euharistijskim slavljinama uključuju se teme muškosti i muškarca tako da polaznici mogu svojim vjerničkim srcem osjetiti zanos i radost koju euharistija može pružiti i vjernika obdariti.

Na temelju ponovnog oživljavanja iskustva sakramenata inicijacije omogućuje se suvremenom čovjeku, muškarcu današnjice, pružiti priliku doživjeti sebe dijelom Božjeg svijeta, Crkve i domovine. Kroz iskustvo muškarci bivaju osnaženi da prihvate i provode svoje poslanje su-stvaranja i su-oblikovanja svijeta u svojim obiteljima, na svom radnom mjestu, u društvu, među prijateljima i vjernicima.

Tijekom seminara održavaju se i predavanja koja se nadovezuju na praktične vježbe od kojih se jedan dio odraduje u prirodi kako bi sudionici mogli bolje osvijestiti i doživjeti svoj odnos prema životu, zemlji i životnim teškoćama te svjesno usmjeriti pozornost prema rješenjima. Zajedništvo među sudionicima gradi se i kroz zajedničke aktivnosti poput obroka i večernjih druženja uz vatru. Uz to, svakodnevno se slavi misa, a sudionicima je dana i mogućnost dobivanja terapijskih odgovora na osobna pitanja i prilika za individualni razgovor s voditeljima.

Među ostalim temama na seminaru se obrađuju i ove: promicanje i produbljivanje vjere i duhovnosti za muškarce; podrška, savjetovanje i pratnja muškarcima na njihovom

životnom putu; u Crkvi i u društvu probuditi više zanimanja za potrebe muškaraca; cjelovit susret s muškosti i muškim životnim temama, potpora partnerskom odnosu i zajedništvu muškarca i žene, samoautorizacija za donošenje i provođenje odluka u životu, iscjeljenje kroz pomirenje s očevima, duhovnost muškaraca te arhetipovi.

1.4. Muški arhetipovi u svakodnevnom životu kao prilika radosnog življenja

U radu s muškarcima tijekom raznih seminara, ali i u teoretskim postavkama susrećemo se sa stvarnošću muških arhetipova. Najpoznatiji su *Kralj*, *Ratnik*, *Ljubitelj*, *Mudrac-Prorok* i *Divlji čovjek*. Za većinu arhetipova mogu se naći primjeri među biblijskim likovima, što je lijepo obradio *Anselm Grün* u svojoj knjizi *Boriti se i ljubiti*⁷⁾.

Na pitanje Što su to zapravo arhetipovi? nije lako s par rečenica odgovoriti. Sam izraz potječe od švicarskog psihoterapeuta Carla Gustava Junga. On je ustanovio kroz psihoterapeutski rad sa snovima svojih pacijenata i kroz intenzivan studij mitova, bajki, religija i kultura da u svim pričama izranjaju uvijek neki slični karakteri, slični obrasci ponašanja, bez obzira o kojoj se kulturi ili religiji na svijetu radilo, u prastarim bajkama kao i u snovima njegovih pacijenata. On se pitao odakle to dolazi i došao je do zaključka da su to arhetipični, dakle pradaćni, iskonski, nau-

7) A. Grün (2005), *Boriti se i ljubiti*, Zagreb.

čeni uzorci/obrasci/modeli/sheme/mustre/prototipi (mišljenja, osjećanja i ponašanja, akcije i reakcije) koji su prisutni u svakom čovjeku, u kolektivnoj podsvijesti. Ako su u nama prisutni, tada oni uvijek imaju utjecaj na naš život jer arhetipovi imaju svoju energiju, imaju svoj nabož. Kao takvi oni će se svakako probiti: ili nesvjesno i protiv naše volje ili svjesno, tj. uz naš voljni pristanak, što je i najsvrsishodnije. Ali velika je razlika da li ja nesvjesno ostvarujem/ *izživljavam* njihovu energiju ili imam stvarni pristup jednom zreloom i majstorskom obliku nekog arhetipa. Za duševno zdravlje je najpovoljnije ako su svih pet spomenutih arhetipova podjednako u našoj duši razvijeni i kultivirani, tako da nam njihova energija u raznim životnim situacijama stoji na raspolaganju. Zamislite si jednog voditelja župske zajednice ili jednog poduzeća koji nema pristupa svojoj kraljevskoj i ratničkoj ulozi kao i svojoj kraljevskoj odnosno ratničkoj energiji. On će se kolebati kad treba nešto odlučiti, nešto presjeći, na se preuzeti odgovornost za rizike i stajati iza svojih odluka.

Pokazalo se svrsishodno koristiti energiju navedenih 5 arhetipova za izgradnju pravih muškaraca i za produbljenje njihove duhovnosti. Polazimo od toga, kako smo gore rekli, da svih 5 tipova borave u muškoj duši kao dio njene kolektivne podsvijesti. Pitanje je kako ih iz podsvijesti dovesti na razinu svijesti, da nam dakle postanu svjesni, da u njima prepoznamo elemente našeg ponašanja i da onda svoj život uskladimo s tim njima.

To na prvi pogled izgleda vrlo racionalno, usmjereno i vođeno voljom. No ne zaboravimo da ti (nama urođeni) arhetipovi i njihove energije, s kojima dolazimo u dodir (npr. prilikom muških seminara, kroz razne vježbe, meditacije, vođene fantazije i predavanja), razvijaju kod većine muškaraca veliku fascinaciju i privlačnost, motivira ih da sve više vježbaju i daje im energiju za odabrani put. Oni imaju osjećaj da se nalaze na pravom putu, da su sve više u svom muškom elementu u raznim životnim kontekstima i da se bolje mogu ostvarivati u svojim životnim okolnostima kao *Kralj*, *Ratnik*, *Mudrac* i *Ljubitelj*, te da kontakt s arhetipom *Divljeg čovjeka* (kao što su Mahatma Ghandi, Martin Luther King, Ivan Krstitelj itd.) nije opasan nego ohrabrujući.

1.5. *Junačko putovanje*

Osim arhetipova, dakle etabliranih uzoraka ponašanja, postoji još nešto što je zajedničko s čim se susrećemo kod svih priča čovječanstva, a to su određeni tijekovi (razvoji, odvijanja) događaja. Jedan od njih je za našu temu posebno zanimljiv jest *Junačko putovanje*.

U mnogim bajkama i mitovima junak priče bi trebao krenuti od kuće na put da bi spasio bolesnog kralja ili propadajuće kraljevstvo. Ponekad prođe dosta vremena dok se on sasvim odluči od kuće poći i preuzeti tu zadaću. Često se situacija sve više pogoršava pa mu ništa drugo ne preostaje nego da krene

i rješava situaciju. Na svom putu iskrsavaju mnoge opasnosti s kojima se on mora uzeti u koštac. Mora se boriti i biti lukav kao ratnik, mora brzo „skužiti“ koje oružje i koji resursi mu stoje na raspolaganju i to odmah ispravno upotrijebiti. Ne smije izgubiti iz očiju svoj cilj i mora pokazati ustrajnost i jakost. Većinom mu je potrebna pomoć nekog čarobnjaka ili nekog drugog magičnog lika, nekad mora riješiti neku zagonetku ili skinuti prokletstvo ili čarku neke vještice. Potrebna mu je mudrost koja dolazi iz njega samoga ili od strane nekog savjetnika/mentora, mora se suočiti sa svojom vlastitom preobrazbom/transformacijom/metamorfozom. Često puta mora pokazati ili probuditi u sebi ljubav prema ljudima i prema prirodi. Mora učiti da cijeni ljepotu i vrijednost stvorenja i mora biti kreativan da bi konačno pobijedio zmaja i vratiti se kući s blagom. Onda taj junak postaje kralj⁸.

Možda će netko pomisliti da se takva junačka putovanja nalaze samo u bajkama. Zbilja? Zar su naši životni putovi sasvim drukčiji? Zar i mi ponekad ne doživimo da naše kraljevstvo –naše osjećajne veze, naš posao, naša financijska sigurnost – propada? Zar nije onda stalo do nas da krenemo i spašavamo svoje kraljevstvo? Možemo li stalno gledati kako sve propada? Zar se to ne tiče nas kao junaka svoje životne priče? I tko od nas nije kao dječak potajno sanjao o tome da bude slavni pobjednik u jednoj takvoj priči.

Ako smo krenuli na jedno takvo putovanje ili ako nam je postalo svjesno da se već odavno na tom putu nalazimo, onda primjećujemo da i mi trebamo energiju jednog Ratnika, Mudraca/Čarobnjaka i Ljubitelja da bismo mogli pobijediti Zmaja (= naše strahove i brige, probleme i otpore). Onda ćemo naći i blago (= naše pravo ja, naše pravo sebstvo, pravi *self*) i biti kralj ako smo svim ovim trima arhetipovima *upraznili* njihovo zakonito mjesto. Mi ćemo svoje kraljevstvo obraniti i obnoviti, njegove granice proširiti i njegove krajolike poljepšati – svejedno je da li se radi o našem vanjskom kraljevstvu kao što je rad ili o našem nutarnjem kraljevstvu, našoj duši.

Kad se s muškarcima radi na produbljenju njihove duhovnosti onda se radi automatski na razvijanju njihove osobnosti, na njihovom sazrijevanju i preuzimanju odgovornosti za svoj život i za život drugih, na njihovom samoostvarenju. Pri tome se oni upoznaju s 5 navedenih arhetipova, čiju energiju oni trebaju na svom junačkom putovanju.

Carl Gustav Jung je rekao: „*Arhetipovi će se probiti/izboriti sa svjesnom osobnošću, bez nje ili protiv nje*“. Pozvani smo da postanemo svjesni svojih muških arhetipova, da integriramo njihovu snagu, da s njima idemo na junačko putovanje i da postanemo cjeloviti ljudi. Tu nam je najveći uzor sam Isus, koji je bio savršeni muškarac i savršeni čovjek, *oživotvorenje* mnogih arhetipova. Kad ga malo bolje studiramo (kako ide u pustinju na molitvu i kontemplaciju, kako ophodi s

8) To je vrlo uspješno prikazano u crtiću od Walt Disney „Kralj lavova“.

muškarcima i ženama, kako sasvim nježno i suosjećajno razgovara s jednom ženom, pa njegov odnos prema djeci, bolesnima, ožalošćenima, njegov oštar obračun sa svećeničkom kastom i mjenjačima novca itd.) otkrit ćemo u njemu i kraljevsku energiju (držanje, dostojanstvo, odgovornost za druge itd.), i Ratnika, i Mudraca, i Ljubitelja i Iscjelitelja. Time što on nije samo poučavao i propovijedao nego s apostolima iz dana u dan živio, s njima danima i danima gladovao (što je tada u općenitom siromaštvu pustinskih stanovnika bilo normalno), nekad s njima dijelio koricu kruha, s njima dijelio postelju, sve nevolje i dobrobiti, On je svoju energiju prenio i na apostole. To je apostole osnažilo da su mogli i smjeli krenuti u svijet s veselom, radosnom viješću.

Pri tome ne zaboravimo i to da potpuni muškarac u sebi daje prostora i tzv. ženskim kvalitetama koji su i u njemu podsvjesno prisutni (*anima*), samo što će kod muškarca naravno prevladavati muški kvaliteti. Kao što i potpuna žena ima u svojoj duši i muške kvalitete (*animus*), ali kod nje ženski prevladavaju. U Isusu je na divan način bila izbalansirana muškost i ženskost.

2. Muška duhovnost – zanemarena dimenzija (biblijske) vjere

Ne možemo se oteti dojmu da je naša vjera u današnjem vremenu i u oblicima njezina izražavanja postala gotovo u potpunosti „ženski posao“. Žene u daleko većem broju

posjećuju crkvene prostore. Žene su u većem broju suradnice u pastoralu i u životu župnih zajednica. Daleko je veći broj vjeroučiteljica, katehistica, čitačica, voditeljica pojedinih skupina vjernika, moliteljica, klanjateljica, pjevačica, a u nekim župama i ministrantica. U crkvenim zajednicama okupljenim na euharistijska slavlja prevladavaju žene. Muškarci su ili malobrojni ili ih uopće nema.

Jedna od temeljnih postavki biblijske vjere i izražavanja njezinih vrijednosti jest da je područje religioznosti prije svega područje muškaraca. Dok je biblijska religiozna pozornica mjesto na kojemu muškarci igraju glavne uloge, danas se susrećemo s činjenicom da u religioznom životu kršćanskih vjerničkih zajednica, unatoč tome što su većinom muškarci na vodećim mjestima Crkve, ženska dimenzija vjere preuzima prvenstvo, a žene svojom samosviješću oblikuju prostor djelovanja vjerničkog života. U takvom odnosu snaga na religioznoj pozornici, kako primjećuje *Anselm Grün* u svojoj knjizi *Boriti se i ljubiti* (2005), muškarci nerijetko osjećaju da nisu dovoljno dobri pred ženama. „*Prema ženama moraju uvijek biti ljubazni i prijazni i zaboravljaju tako da su muškarci. Ne usuđuju se nešto poduzeti, boriti se za sebe, preuzeti vodstvo. Osjećaju da im nešto nedostaje. Ali, često ne znaju kako mogu pronaći autentičnu muškost bez da upadnu u ulogu mačo muškarca ili da postanu mekušci*“. U njima se rađa strah da se suoče s vlastitom muškošću⁹.

⁹) A. Grün (2005), *Boriti se i ljubiti*, 2.-3.

Biblijska vjera već na počecima biblijskih tekstova naučava da se muškarac identificira u svome odnosu naspram žene (usp. Post 2,23). Međutim, slika ljudskosti koja se pred ljudski par postavlja kao uzor jest sam Stvoritelj koji je i muškarca i ženu stvorio da budu jednako vrijedni i žive u ravnovjesju zajedništva života sa svim stvorenjima, biljkama, životinjama i zemljom (usp. Post 1,27-31). Pretjerivanje na bilo koju stranu, svakovrsni ekstremizam, ukida mogućnost blagoslovljena i mirna života te dovodi do narušavanja sklada među sudionicima životvornog odnosa uspostavljenog stvaranjem. Pretjerivanje i preuveličavanje, prisvajanje i grabež za položajem ili utjecajem jednog stvorenja nad drugim dovodi do krize i otvara mogućnost rušilačkog razdora. Izlaz iz krize valja tražiti u ponovnoj uspostavi shvaćanja svojega mjesta i svoje uloge u stvorenom svijetu. Valja opet stvari postaviti na svoje početno mjesto i shvatiti bit muškarca koja je prije svega relacionalna – biti uvijek u odnosu međuosvisnosti sa svojom suprugom i sa zemljom, tj. svijetom u kojemu živi.¹⁰ Tijekom povijesti rasta religioznog iskustva samoshvaćanje muškarca kretalo se između dva ekstrema svoga identiteta – između *mačo muškarca* i *mekušca*. I jedna i druga slika predstavljaju iskrivljenje muške biti. Mačo muškarac, koji se pred ženama i pred čitavim svijetom pravi važnim, busa se u prsa sojom moći, okrutno

vlada, iskorištava i tlači, stoji nasuprot bespomoćnom mekušcu, koji izbjegava sukobe i sučeljavanja, dezorijentiran i besciljan, neenergičan i bez strasti, društveno sterilan i bespomoćan. I jedan i drugi tip muškarca nekoristan je, štoviše i štetan, svijetu u kojem u živi, a ženama izgleda nezanimljivim partnerom¹¹. Na tragu prijašnjeg govora o arhetipovima rekli bismo da živi negativne strane arhetipova.

Biblijski tekstovi predstavljajući muškarce i njihovu ulogu na religioznom, političkom i ekonomskom polju djelatnosti osuđuju i jedan i drugi ekstrem, a postavljaju pred čitatelje uravnotežene muškarce koji traže svoj identitet negdje između ova dva ekstrema oblika ponašanja. Slika muškarca koja se postavlja kao ideal vjernicima biblijskih vremena jest slika uskladena i uravnotežena muškarca na svim poljima svoje djelatnosti i života. Ponajprije u odnosu sa svojom suprugom muškarac je već u prvim tekstovima Biblije označen kao:

- Muž, suprug – muško i žensko stvori ih (Post 1, 27);
- Stvaratelj – otac: Plodite se, i množite (Post 1,28);
- Čuvar i skrbnik – postavljen u stvoreni svijet da njime upravlja (Post 1,28) i da obrađuje i čuva zemlju zajedno sa svim njezinim stvorenjima (Post 2,15).

10) Usp. Đ. Pardon (2014), *Zemlja: dar, kušnja i zadaća. Biblijska teologija zemlje u Knjizi Postanka 1 – 11*, Zagreb, 389-380.

11) Usp. H. Goldberg (2000), *The New Male Female Relationship*, Gretna, 113-115.; V. J. Seidler (2006), *Transforming Masculinities: Men, Cultures, Bodies, Power, Sex and Love*, London, 56-58.

Ove oznake muškarca otvaraju mu put biti na sliku svoga Stvoritelja. Svaki ekstremizam je isključen, a integracija i holizam se podrazumijeva¹². Biblijski tekstovi razrađuju ovu prvotnu sliku muškarca u mnogim primjerima. Neki su muškarci prikazani kao uspješni i ostvarivanju svoje sličnosti sa svojim Stvoriteljem i njegovim naumom, a životi i postupci nekih muškaraca služili su čitateljima kao negativan primjer.

Budući da je Biblija prije svega *muška knjiga*, koju su pisali muškarci za muškarce u njoj pronalazimo stalnu borbu biblijskih muškaraca koji su pokušavali u svojim povijesnim okolnostima ostvariti ravnotežu i pokazati u svome djelovanju usklađenost s identitetom što su ga iščitavali iz temeljnih uvjerenja o svojoj svrsi postojanja u svijetu kako je opisana na prvim stranicama Biblije¹³.

12) Usp. Đ. Pardon (2014), *Zemlja: dar, kušnja i zadaća*, 301-302. Problem s kojim se susreće muška populacija jest hijerarhijsko poimanje svijeta. U takvom misaonom okruženju sličnosti muškarca s Bogom shvaća se kao potreba dominacije muškarca prema ženi i svijetu u kojemu živi i za koji se očekuje da bude odgovoran. Ako se pretpostavi da je „dominacija“ stvarno drugi način izricanja i izvršavanja „odgovornosti“, onda je dar dominacije uistinu temeljni dar kojim se ostvaruje i izražava svijest i djelatnost brige za stvorenja, uključujući žene, djecu i zemlju kao i za sva druga stvorenja. Takav stav i misaoni svijet se ne može opravdati biblijskim tekstovima niti se za njega može naći opravdano utemeljenje. Naime, ukoliko netko želi biti slika Božja i živjeti u savezničkom odnosu s Bogom mora živjeti i u savezničkom odnosu sa svim Božjim stvorenjima ljubeći ih i brineći se za njih onako kako to Bog čini. Usp. G. R. Lilburne (1989), *A Sense of Place, A Christian Theology of the Land*, Nashville, 49-50.

13) Usp. E. Ben Zvi, *Observations on the Marital Metaphor*

Tako u povijesti o prvom muškarcu, Adamu, možemo čitati njegovu borbu između između nasilja (Ratnik) i brižnosti (Ljubitelj). Pripovijest o Abrahamu govori o traženju sigurnosti između sumnje (Mudrac) i vjernosti (Ljubitelj). Povijest Ezava i Jakova govori nam o otkrivanju muškosti u okolnostima nepriznavanja, odbacivanja i samodokazivanja (Ratnik, Mudrac, Divlji čovjek). Primjer života patrijarha Josipa opisuje muško traženje vlastitog identiteta unutar ekstrema uspješnosti i neuspješnosti (Ratnik, Mudrac, Kralj). U pripovijesti o Mojsiju mogu se iščitati oznake muškarca u traženju vlastitog identiteta između ropstva i slobode (Ratnik, Mudrac, Kralj), a Davidova povijest opisuje putovanje prema muškosti između grijeha i opravdanja (Kralj, Ljubitelj, Mudrac). Povijest Samsona i Salomona opisuje traženje muškosti između zaslijepljenosti i mudrosti¹⁴. U okolnostima nepravde političkog sustava i ekonomske potlačenosti svoj put prema pravednoj muškosti tražili su proroci Ilija, Amos i Hošea. U opasnostima gubitka vlastite samostalnosti i u stanju progonstva u tuđu zemlju muški lik predstavljaju proroci Jeremija, Izaija i Ezekiel. Nakon razorenosti vlastite zemlje i njezine obnove muškost su

of YHWH and Israel in its Ancient Israelite Context: General Considerations and Particular Images in Hosea 1.2, u: *Journal for the Study of the Old Testament*, 28(2004)3, 363.-384., 369.-370.; S. S. Forth (2009), *Eve's Bible. A Woman's Guide to the Old Testament*, New York, 3.

14) Salomon ma koliko mudar nije uspio odgojiti dostojna nasljednika.

pokazali svećenici Ezra i Nehemija. A Josip, muž Marijin, borio se kako ostvariti svoje snove o očinstvu i suočiti se sa stvarnošću Božjeg zahvata u svoj život (Ljubitelj, Mudrac, Kralj). Između rizika i sigurnosti tražio je svoj identitet Petar, apostol. Ivan Krstitelj (Divlji čovjek) i Pavao (Mudrac, Ratnik, Ljubitelj) su tražili sebe između ekstrema polovičnosti i gorljivosti. A Isusov lik (Ljubitelj, Mudrac, Ratnik, Kralj) predstavlja se kao muškarac koji traži svoj identitet između svoje *zemaljskosti* i svoje *nebeskosti*¹⁵, između neba i zemlje.

Biblijski likovi muškaraca na različite načine svjedoče o njihovu traženju vlastitog identiteta i primjer su današnjim muškarcima na tom istom putu¹⁶. Ekstremi agresije

i potpunog povlačenja nikada nisu urodili dobrim i pozitivnim rezultatima, čak ni kod najistaknutijih biblijskih likova. No, jaki i uporni muškarci uvijek su pronalazili svoj put i ostvarivali svoju ulogu u povijesti spasenja. Njihovi pokušaji i pogreške, njihovi uspjesi i neuspjesi odraz su energije usmjerene prema traženju vlastitog identiteta. U tome su nam biblijski muškarci uzor i poziv. U krizi traženja vlastitog identiteta u današnjem svijetu, muškarci se bez ustručavanja mogu zadubiti u muške biblijske likove i čitati ih muškim očima. Tražeći snagu u vlastitim lutanjima i avanturama života biblijski muški likovi mogu im biti nadahnuće i opravdanje, nadahnuće za upornost, opravdanje za pogreške.

Ni u jednom slučaju pak današnji muškarci ne bi smjeli ne primijetiti snagu i gorljivost, žestinu i upornost biblijskih likova te ih ne preuzeti kao svoje životno nadahnuće u traženju vlastitog identiteta. U otkrivanju nama tako potrebne vizije i potencijala koji se kriju u nama te u osnaživanju kreativnosti na našem putu prema muškosti psihološka analiza lika praoca Jakova i njegova postajanja muškarcem može biti od velike pomoći.

15) Vidi studije: S. M. Wilson (2015), *Making men. The male coming-of-age theme in the Hebrew Bible*, Oxford; Također vidi: Ovidiu Creangă (ur.) (2010), *Men and Masculinity in the Hebrew Bible and Beyond*, Sheffield; Colleen M. Conway (2008), *Behold the man: Jesus and Greco-Roman masculinity*, Oxford.

16) U posljednje vrijeme pojavilo se više studija o muškarcima i muškosti u Bibliji. Evo samo nekih naslova: F. Fechter (1998), *Die Familie in der Nachexilszeit. Untersuchungen zur Bedeutung der Verwandtschaft in ausgewählten Texten des Alten Testaments*, Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 264, Berlin – New York; W. Grudem (ur.) (2002), *Biblical Foundations for Manhood and Womanhood*, Wheaton; D. J.A. Clines, *Interested Parties. The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible*, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 205, Sheffield, 1995.; S. D. Moore i J. C. Anderson (urr.), *New Testament masculinities*, Semeia studies 45, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2003.; B. E. Wilson (2015), *Unmanly men: Refigurations of masculinity in Luke-Acts*, Oxford; G. L. Mosse (1996), *The image of man: the creation of modern masculinity*, Oxford; H. Sivan, *Between Woman, Man and*

God. A New Interpretation of the Ten Commandments, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 401, Continuum, London - New York, 2004.; J. Piper i W. Grudem (1991), *Recovering Biblical Manhood and Womanhood*, Crossway Books, Wheaton.

3. Muškarac: nekada i danas

Pitanje identiteta muškarca prije svega, a onda supruga i oca je danas u zapadnoj kulturi vrlo aktualna i poticajna tema, te se o njoj promišlja, piše, razgovara, organiziraju se seminari, otvaraju nove perspektive, dovode u pitanje načini odgoja, rada, života, o čemu smo do sada promišljali. Nekada se to nije naglašavalo kao danas. Svjesni smo kako i u hrvatskom društvu pitanje muškarca, a zatim i muškarca kao supruga i oca jest izazov s kojim se valja hrabro i odvažno, pustolovno suočiti.

Jedan „pravi muškarac“ danas ide u Crkvu za svoje krštenje, vjenčanje i na vlastiti sprovod, rekli bismo u šali. I on se smatra pravim muškarcem jer njemu nije do toga da odlazi u Crkvu redovito. Što se događa s tim muškarcima? Muškarci kao da danas ne primjećuju koje mogućnosti, prilike, izazove, odskočne daske može pružati življenje vlastite duhovnosti, agresivnosti, seksualnosti, izazova, slobode, odgovornosti, živjeti iz jezgre vlastitog bića, ostvarivati se preko arhetipova. Što je s kulturom njegovanja muškog identiteta? Kako u Crkvi odgovaramo na ovaj izazov?

Muškarac je pozvan upoznati (Rohr, 2013):

- kako to da je pozvan na *avanturu života*
- što je to što ga potiče *na borbu*
- te na *osvajanje princeze*.

Rohr (2013) ističe da su to tri karakteristike svakog muškarca. Mogli bismo davati

odgovore iz Svetog Pisma i pokušavati to pronaći kod Isusa, što smo djelomično u prethodnom dijelu članka i naveli, no za dublje upoznavanje s tom temom prepuštamo čitatelju da se upusti u tu pustolovinu.

Kako bismo dočarali ovakav put jednog muškarca donosimo lik starozavjetnog Jakova. On kreće u avanturu svog života i na prijevaru dobiva svoj blagoslov od oca. Vrlo je zanimljivo primijetiti riječi koje Izak, njegov otac, izgovara prije blagoslova: *Gle, miris sina mog nalik je mirisu polja koje Jahve blagoslovi* (Post 27,27). Veže se dakle uz zemlju. Ezav pak, Jakovljev brat govori: *Zar za me nisi sačuvao nikakva blagoslova ... Zar ti, oče, raspolažeš samo jednim blagoslovom? Blagoslovi i mene, oče moj!*“ (Post 27,39). I danas mnogi muškarci kao da govore: Oče, blagoslovi i mene; Oče, budi uz mene; Tada, pokaži mi kako se suočavati s poteškoćama u životu; Čaća, kako da budem čovik?, itd.

Utješno je kako Bog piše i po krivim crtama. Jakov je čovjek avanture. Zatim Jakov je i čovjek koji se bori. U knjizi Postanka (32,25-29) čitamo: *Jakov ostane sam. I neki se čovjek hrva s njim dok nije zora svanula. Videći da ga ne može svladati, ugame mu bedro pri zglobu, tako da se Jakovu kuk iščaošio dok su se hrvali. Potom reče: »Pusti me jer zora sviće!« Ali on odgovori: »Neću te pustiti dok me ne blagosloviš.« Nato ga onaj zapita: »Kako ti je ime?« Odgovori: »Jakov.« Onaj reče: »Više se nećeš zvati Jakov, nego Izrael, jer si se hrabro borio i s Bogom i s ljudima i nadvladao si.« Jakov nakon borbe dobiva novi identitet. U Nje-*

mačkoj, Austriji, Italiji i drugdje sve se više naglašava potreba procesa inicijacije dječaka i mladića u odraslu dob te upravo i zbog toga započeli smo s organiziranjem seminara za muškarce u Hrvatskoj s idejom da proširimo takav oblik rada i u Bosni i Hercegovini.

U srcu svakog muškarca stoji duboka, pa i duhovna čežnja za pustolovinom, koja u sebi uključuje moguće opasnosti i divljinu. U srcu muškarca lako odjeknu riječi: *Idi na periferije, mirisati po ovcama*, što naglašava papa Franjo.

Ako samo pogledamo pozive proroka u Starom Zavjetu, pa onda i poslanje Isusa Krista prije javnog nastupa, tada primjećujemo da se to događalo u divljini, prirodi, na brdu Sinaj, na brdu Horeb, negdje u pustinji, na putu, kako Jakova, tako i za Ivana Krstitelja, ali isto tako i za Isusa. U divljini se događa njihov poziv. Ova čežnja za prirodom, za pustolovnim, mirom, divljinom ista je u čovjeku kako *nekad* tako i *danas*, iako danas manje življena. Na tragu ovoga možemo promišljati i o tome da mnogi Europljani, muškarci, odlaze u terorističke skupine, i to mladi Europljani, kako bi se tamo ostvarili, kako bi bili „muškarci“.

U kršćanstvu polazimo od činjenice kako je čovjek stvoren na sliku Boga, te je stoga i muškarac, u zajedništvu sa ženom, slika Boga. Evanđelist Ivan nam donosi u 19. poglavlju riječi kojima Pilat izvodi Isusa pred narod govoreći: *Evo čovjeka!* Zanimljivo je da se to događa šesti dan u Ivanovom evanđelju, a sjetimo se da Bog stvara čovjeka česti

dan, te također da se to događa u podne kada je sunce najjače. Isus Krist, Bogo-čovjek, u istom evanđelju donosi novu zapovijed: *Ljubite jedni druge kao što sam ja vas ljubio* (13, 34). Time možemo reći da svakom muškarcu daje model ostvarenja putem ljubavi, darujući se do kraja, boreći se do kraja, te stoga i za svakog koji se daruje možemo reći: *Evo čovjeka!*

Muškarcem se rađa ali ujedno i postaje, imajući na pameti da je čovjek otvoreni zadatak koji se piše tijekom cijelog života. Zanimljivo je stoga primijetiti da je u zapadnoj kulturi odgoj dječaka, mladića, muškaraca u većini slučajeva prepušten ženama, učiteljicama, pedagoginjama, psihologinjama, socijalnim radnicama, i drugim ženama, kao što smo to već slično i naglasili u našem članku.

Nekada to nije bilo kao *danas*. Prije su dječaci, u raznim kulturama, a što je danas negdje i sačuvano, otkrivali svoj identitet pod vedrim nebom, baš kao što je to činio i Jakov. Kada je pak sport u pitanju tada ipak, ne primjećujemo velike razlike, što je utješno. Čini se da je to ostao jedan, iako ne jedini, *prirodan* selekcijski put odgoja muškarca. Mnoštvo je knjiga danas u kojima se govori o odgoju muškarca, o osjećajima, o identitetu, suosjećanju, zatim o divljem muškarcu, itd.

Želimo li jednog dječaka, muškića, uspješno odgojiti, tada postoji jedan gotovo doživotni recept: unijeti u jedan pothvat određenu opasnost, kupiti ono što se može slomiti ili uništiti, te pozivati na istraživanja

i otkrivanja – i već smo pobijedili. Nadalje, želeći naznačiti jednu značajnu razliku između muškarca *nekada* i *danas* to je da je muškarac *nekada* bio čovjek sjećanja, a *danas* sve manje. U današnjoj kulturi živimo kada se sjećanje briše digitalnom dostupnošću svih informacija. Dovoljno je kliknuti da bi se znali, no bez sjećanja danas muškarac gubi svoj identitet (mogli bismo reći za današnjeg mladića – *Clico, ergo sum*). Krist na Posljednjoj večeri, gdje naziva blaženima one koji su spremni na služenje i darivanje, govori: *Ovo činite meni na spomen*. Uz razne karakteristike današnjeg narcisoidnog čovjeka možemo reći također da je on osoba koja nema sjećanja jer sjećanja se često odnosi na druge, a Narcis je sam. Nismo li danas u opasnosti ne prisjećati se i ostavljati po strani ono što su nam naši djedovi, očevi, muškarci, ostavili u baštinu? Osoba bez sjećanja postaje osoba koja se lako okreće na vjetrometini života jer korijeni nisu duboki. Sjećanje je korijenje našeg bivstva.

3.1. Muškarac: Suprug

Muškarac pak i samoga sebe prepoznaje kao čovjeka u onome trenutku kada je u odnosu u kojem govori: *Evo kostiju od mojih kostiju* (Post 2,23). U knjizi Postanka događa se taj divan usklik muškarca kada je ugledao ženu. Kada šetamo pokraj rijeka, mostova, trgovima gradova na mnogo mjesta naći ćemo farbom na trgu, mostu, asfaltu napisano: *Ovdje smo se prvi puta poljubili: Volim te*. Na

jedan drugačiji način napisano i nema toliku dubinu kao u knjizi Postanka, ali u srcu muškarca istina je da spoznati da nekoga voli jest trenutak koji želi zapisati. U muškarcu, od početka, se kriju mogućnosti supruga i oca.

Stoga on može birati ostvarivati svoj život u supružničkom, bračnom i obiteljskom životu kao jednom od mogućih prostora naravnog pronalaženja smisla u kojem se ujedno očituje i nadnaravna dimenzija. Od supruga se danas očekuje svakako veća fleksibilnost, komunikativnost, razumijevanje, suosjećanost nego li je to bilo nekada, kao i prilagođavanje novim ulogama i dužnostima. Kako ne biti *macho suprug* ali isto tako niti *suprug papučar, mekušac*? Možemo reći da su se dogodile velike promjene s obzirom na razumijevanje supruga u prošlosti i danas. Govoriti o suprug, a da pri tome prije nismo govorili o muškarcu ne bi imalo smisla. Upravo i na tragu toga želim pogledati drugi odlomak iz knjige Postanka, gdje Jakov pokazuje svu ljepotu muškosti – on se susreće s izazovom (Ratnik), on osvaja ženu (Ljubitelj), prihvaća se i tog slatkog zadatka.

Post 29, 1-14: *Jakov nastavi put i dođe u zemlju istočnu. Najednom opazi studenac u polju. Tri su stada ovaca oko njega plandovala, jer se na tome studencu napajahu. Velik se kamen nalazio studencu na otvoru. Jedino kad bi se svi pastiri ondje skupili, mogli bi odvaliti kamen s otvora i ovce napojiti; tada bi opet prevalili kamen na njegovo mjesto, na otvor studenca.* »Odakle ste, braćo moja?« – zapita ih Jakov. »Iz Harana«, odgovore. »Poznajete

li«, pitaše ih dalje, »Nahorova sina Labana?« »Poznajemo«, odgovore. »Je li zdravo?« – opet ih upita. »Zdravo je; a evo mu dolazi kći Rahela sa stadom«, odgovore. »Još ima mnogo dâna«, nastavi on, »nije vrijeme stjeravati blago. Zašto ga ne napojite i ne otjerate na pašu?« »Ne možemo dok se ne skupe svi pastiri«, odgovoriše, »da odvale kamen s otvora studenca, tako da mognemo napojiti ovce.« Dok je on još s njima govorio, dođe Rahela s ovcama svoga oca. Bila je, naime, pastirica. *Kako Jakov ugleda Rahelu, kćer Labana, brata svoje majke, sa stadom svoga ujaka Labana, Jakov se primače i odvali kamen s otvora studenca te napoji stado svoga ujaka Labana. Zatim Jakov poljubi Rahelu, a onda briznu u plač. Potom Jakov kaza Raheli da je on sestrić njezina oca, sin Rebekin. Nato ona otrča i obavijesti oca. Kad je Laban čuo vijest o Jakovu, sinu svoje sestre, potrča mu ususret. Zagrli ga i poljubi te dovede u svoju kuću. Ispriča Labanu sve što mu se dogodilo. A onda Laban reče: »Zbilja si ti moja kost i moje meso!«*

Muškarac se prepoznaje kao onaj tko je upućen na ženu i u odnosu prema njoj osjeća novu snagu. S kakvom lakoćom Jakov miče, odvaljuje kamen, isti kamen koji inače odvaljuje više pastira zajedno. Ono što nije moguće samom muškarcu, moguće je kada pronalazi su-prugu, s kojom uspostavlja novi odnos. Donijeti odluku doživotne ljubavi znak je snažnog identiteta muškarca.

Značajna razlika između supruga nekada i danas jest što najčešće danas zajedno sa svo-

jom suprugom odlučuje stanovati na jednom zasebnom mjestu, odmah čim im se za to pruža prilika, a ne živi više u istom domaćinstvu s roditeljima. Svakako ono što je također velika razlika između *nekad* i *danas* jest da muškarac danas kasnije postaje suprug u odnosu na prijašnja vremena, što je razumljivo i na tragu našeg promišljanja o muškarcu općenito. Što ipak ne isključuje da muškarac vrlo rano ulazi u odnose sa ženom.

Supruga u odnosu na suprugu, kako *neka-* *da* tako i *danas* krasi: čvrsta građa, koncentrirana energija, snažni pokreti, uočavanje izrazite razlike, stabilne emocije, izražena agresivnost, prevlast razuma, zanimanje za cjelovitost, postojanost u odlukama, usredotočenost interesa. Za razliku od *nekada*, suprug *danas* jest češće samohrani otac i ovo naglašavamo kao izrazito aktualni pastoralni izazov. On danas živi u težim okolnostima i odnosima te u određenoj usamljenosti s predrasudama mnogih državnih institucija.

3.2. Muškarac: otac

Ovaj dio promišljanja započeli bismo riječima pisma Ivana Meštrovića koje piše svojem sinu Ivanu, poznatom kiparu, 13. ožujka 1929.g., kada je Meštrović u Chicagu već stekao lijep ugled:

„Dragi Ivane, nas katolike veže dužnost da slušamo misu svake nedjelje i zapovjednu svetkovinu, ako se može. Ako se ne može onda se pomoli Bogu u sebi, jer i mise su stupovi za uzdržanje ljubavi.

Ja vas ljubim i želim svako dobro. Nemojte se čuditi da ovako pišem, jer znam da kada bi se ovo vršilo bili biste sretni na ovoj zemlji. Molim vas da ovo pismo ne uništite, jer se bojim da drugo nećete dobiti od mene, jer oči stare, a naočale im ne mogu pomoći, a hvala budi Bogu. A sada primite od sviju nas srdačan pozdrav. Ostajem ljubeći, vaš otac, svekar i djed koji vam želi svako dobro. Zbogom!"

Uzeli sam ovo kao simbol odvojenosti sina od oca, ili oca od sina, kako god okrenuli. Ističemo kako ova tema, odvojenosti oca od sina, i nije tako nova, iako i danas vrlo aktualna, s obzirom da je Homer napisao u Odiseji riječi Telemaha, sina oca Odiseja i majke Penelope, koji je željno iščekivao svog oca Odiseja te rekao: *Kada bi ljudi mogli svaku stvar birati sami, prva koju bih poželio jest povratak mog oca!* (Recalcati, 2015).

Promišljajući o ovim riječima Homera koje je zapisao u Odiseji čini se da je to vrlo prikladno i za hrvatsko društvo, počevši od događanja u drugom svjetskom ratu, zatim o poslijeratnim događanjima, zatim tijekom hrvatskog proljeća, pa kraj 80-ih godina, potom početak 90-ih i ratna događanja, kao i ona poratna, a ovih zadnjih godina smo svjesni i masovnog iseljavanja kako muškaraca i očeva tako i cijelih obitelji. Razlika je ipak, što možemo vidjeti kao pozitivnu, ako razmišljamo o obitelji, da sada više sele cijele obitelji te je time ujedno i manji stres a onda i posljedice na djecu, kao i na bračnog druga.

Stoga pojedini autori (Recalcati, Rise)¹⁷ ističu kako *danas* nije toliko aktualan edipov (vjerujem većini poznati) koliko telemahov kompleks. Ovo je jedna od temeljnih razlika *nekada* i *danas*, promatrajući iz psihološke perspektive. Na Edipov tron popeo se Telemah. Pitanje oca nije više pitanje idealnih modela, dogmi, legendarnih i nepobjedivih heroja, nepromjenjive hijerarhije, čisto represivnog autoriteta, nego djela i odluke, strasti sposobnih svjedočiti upravo kako se može željeti živjeti u ovome svijetu i preuzimati odgovornost.

Riječi poput *glad za ocem, očeva rana*, čežnja za ocem, *udaljeni otac, itd.*, jesu učestale u knjigama i člancima koji se bave ovom temom (Monbourquette, Rohr, Bly, Novellino, Recalcati, Arnold, itd.)¹⁸ gdje se snažno poziva na vrednovanje identiteta muškarca kao sposobnog za unići u odraslu dob, preuzeti odgovornosti i pronalaziti radosti pustolovnog života, oca svjedoka.

Telemahov kompleks je obrnuti kompleks Edipa. Edip je doživljavao svog oca kao rivala, kao prepreku na putu vlastitog ostvarenja. Njegovi zločini su jedni od najgorih u čovje-

¹⁷) M. Recalcati (2011), *Cosa resta del padre*, Milano.; M. Recalcati (2015), *Il complesso di Telemaco*, Milano; C. Rise (2004), *Il mestiere di padre*, Milano.

¹⁸) J. Monbourquette (2014), *Silovitost i nasilje*, Split; R. Rohr (2013), *Vom wilden Mann zum weisen Mann*, München; R. Bly (2001), *Iron John, A Book About Men*, Cambridge; M. Novellino (2008), *La sindrome dell'uomo mascherato. Come sfatare il mito dell'uomo forte e insensibile*, Milano; P. Arnold (1992), *Wildmen, Warriors, and Kings: Masculine Spirituality and the Bible*, New York.

čanstvu: ubiti oca kako bi seksualno posjedovao vlastitu majku. Telemah naprotiv svojim očima gleda u more, istražuje i propituje horizont. Čeka da lađa njegovog oca – koju nikada nije vidio – se vrati i ponovno donese zakon na otok kojim vladaju Penelopini prosoci koji su mu okupirali kuću te nekažnjeno i neograničeno uživaju njegovo vlasništvo.

Telemah ne traži oca kao rivala s kojim bi se do smrti potukao, nego kao željno iščekivanje, kao nadu, kao mogućnost da se zakon riječi vrati na vlastitu zemlju. Ako Edip u sebi utjelovljuje tragediju kršenja Zakona, Telemah utjelovljuje priziv Zakona; on moli kako bi se otac vratio s mora stavljajući u taj povratak nadu kako još uvijek postoji pravda, zakon, pravednost, pravilo za itaku. Dok se pogled Edipa završava u gašenju tijekom nemoćnog bijesa u samoosljepljivanju – kao neizbrisiv trag krivnje – pogleda Telemaha se okreće prema horizontu gledajući neće li se nešto vratiti s mora (Recalcati, 2015, 12-13). To je pogled i sinova koji su gledali prema liniji bojišta, ili pak danas, simbolično govoreći, prema liniji granice sa „Slovenijom“, koju su mnogi očevi prešli u nadi za boljim životom.

Živimo u epohi nepovratnog zalaska nekadašnje slike oca, ali smo i u epohi Telemaha; nove generacije gledaju neće li se nešto od oca vratiti. No ovo čekanje nije melankolična paraliza što pasivizira čovjeka. Nove generacije su zaposlene – kao što će učiniti Telemah – u ostvarenju njihovog kretanja prema ponovnom zadobivanju vlastitog ostvarenja, vlastite baštine, identite-

ta, budućnosti. Naravno, Homerov Telemah očekuje da će na horizontu vidjeti slavna jedra pobjedničke flote oca-heroja. Pa ipak moći će prepoznati vlastitog oca tek u ostacima imigranta bez domovine. U Telemahovom kompleksu nije u igri potreba ponovnog uspostavljanja izgubljene suverenosti oca-gospodara. Pitanje oca koje prožima tjeskobu današnje mladeži nije pitanje moći i discipline, nego svjedočanstva. Na sceni nisu više oci-gospodari, nego jedino potreba za ocem-svjedokom. Biti otac je dar, baš kao što i biti sin ili kćer je dar. Stoga, u svojoj knjizi *Ma che cos'è una famiglia?* (2015, 29), kaže Fabrice Hadjadj kada jedno dijete se tuži roditeljima: „Nisam ja birao roditi se“, tada mu i oni mogu uvijek uzvratiti ljubazno: „Nismo niti mi birali; darovano nam je, te pokušajmo naše čuđenje preobraziti u zahvalnost“.

Oca kojeg se danas zaziva nije više onaj koji ima zadnju riječ o životu i smrti, o smislu dobar i zla, nego samo oca koji je temeljno humaniziran, ranjiv, *nesposoban* reći koji je posljednji smisao života ali *sposoban* pokazati, putem svjedočanstva vlastitog života, kako život može imati smisao (Recalcati, 2015, 12-13). Telemah nije samo jedan mladić koji traži oca, nego mladić koji ima potrebu za ocem. Telemah je ikona sina! Današnji mladić ima potrebu za ocem.

I na tragu našeg lika Jakova citiramo: Post 46, 28-30 *Izrael posla Judu naprijed k Josipu da se pred njim pojavi u Gošenu. Kad stignu u gošenski kraj, Josip upregne svoja kola i zaputi se u Gošen – u susret svome ocu Izraelu. Stu-*

pivši preda nj, pade mu oko vrata i dugo je tako plakao. Onda Izrael reče Josipu: »Sada, pošto sam rođenim očima vidio da si još živ, mogu umrijeti.«

Želja svakog oca jest vidjeti da dijete živi, a karakteristika sina jest da može pokazati osjećaje što *dan*as, a i *nekada* za muškarca nije lako. Najljepša oporuka koju otac daje djeci nije materijalne nego duhovne naravi baš kao i ona Isusova oporuka učenicima za vrijeme Posljednje večere, govoreći o odnosu sa svojim Ocem, s kojim je jedno, te govori: *Novu vam zapovijed dajem: Ljubite jedni druge kao što sam ja Vas ljubio.*

4. Muškarac i branitelj

Nije l' vojska život čovjekov na zemlji? Ne provodi l' dane poput najamnika? (Job 7,1) čitamo u knjizi o Jobu, te upravo tim riječima započinjemo zadnji dio ovog članak svjesni kako su se mnogi muškarci na području Hrvatske, te Bosne i Hercegovine našli u nezavidnoj i vrlo teškoj situaciji s obzirom na ratna događanja 90-tih godina. No kako bismo bolje razumjeli samu dinamiku rata želimo čitatelja uvesti u promišljanje o čovjeku kao branitelju, ratniku, kao muškarcu spremnom boriti se za pravdu, dobrotu, ljepotu, život.

4.1. Borba kao igra i razvoj karaktera

Od malih nogu dječaci se okušavaju u raznim igrama koje u sebi uključuju određene

ne igračke koje imitiraju borbu, kao što su pištolji i puške svih mogućih tipova, lukovi i strijele i ostale raznorazne igračke, koje dječaci koriste u svojoj međusobnoj interakciji i procesu socijalizacije. Te igre koje odražavaju dječju želju za odrastanjem dijelom su posljedica društvenih utjecaja koja do djece dopiru putem masmedija, u kojima je česta tema ratovanje i oružani sukobi, dok je drugim dijelom posljedica urođenih struktura muškarca koje ga navode da se s drugim pripadnicima iste vrste bori i nadmeće, igrajući igre koje oponašaju odrasle. Za dječake igre predstavljaju psihološki proces sazrijevanja i socijalnog pozicioniranja u svojoj dobnoj skupini, preko kojih stječu karakteristike koje će ih pratiti i u svim kasnijim društvenim interakcijama. Kroz igre ili radionice koje idu za tim kako bi dječake naučili izazovima života u prirodi, otkrivaju se vlastiti strahovi i granice u susretanju i iskušavanju do tada nepoznatog svijeta, što također služi kao psihički proces sazrijevanje preko kojega dječak strukturira u sebi iskustvo na osnovu kojega će se u odrasloj dobi nositi s novim i nepoznatim životnim situacijama. Zbog toga su igre, pa i one koje oponašaju ratovanje, lišene bilo kakve dublje refleksije i odabiranja vrijednosti, važan proces u psihičkom sazrijevanju muškarca.

Važna komponenta dječje igre jest također i razvijanje osjećaja pripadnosti, koje može varirati od pripadnosti jednoj osobi ili grupi, timu, zamišljenoj reprezentaciji, itd. Kroz pripadnost skupini razvijaju se svijest o

socijalnom identitetu i razumijevanju mreže međuljudskih odnosa u kojima pojedinac realno egzistira. Sport je odličan primjer u kojem se kroz igru gradi karakter, gdje se kroz borbu i nadmetanje doživljavaju uspjesi, pobjede, ali i susreće s različitim, drugačijim, boljim, gdje se kroz pobjede i poraze uči temeljnim zakonitostima međuljudskih odnosa. Sve su to važni čimbenici za zdravo socijalno funkcioniranje dječaka. Igre su dakle izvanredno i povlašteno mjesto dječjeg rasta i sazrijevanja, i upravo zbog svoje važnosti, neophodno je da i roditelji prate i prema potrebi sudjeluju u procesu u kojemu njihova djeca kroz razne igre izgrađuju svoj karakter (Palmonari, 1997, 45-90)¹⁹.

4.2. Borba u odrasloj dobi – borba za vrijednosti

Tijekom odrastanja osoba ulazi i u fazu izgradnje i definiranja vlastitog identiteta. Ta borba, koja za muškarca često predstavlja turbulentno razdoblje, predstavlja iznimno važan zadatak za osobu, kako bi se definirala po pitanju sebe samoga u odnosima prema sebi, prema drugima i prema svijetu u kojemu osoba živa. U tu borbu po pitanju vlastitog identiteta također važnu ulogu imaju vrijednosti koja osoba izabire živjeti kao dio vlastitog osobnog identiteta. Vrijednosti se ovdje uzimaju kao općeprihvaćeni stavovi koje društvo dijeli kao zajedničko dobro,

koje može biti u materijalnom, moralnom, ili duhovnom smislu. Osoba u zrelijoj dobi ima mogućnost svoja znanja i vještine upotrijebiti sukladno onim vrijednostima koje su inkorporirane u njezin spektar življenja. Izbor vrijednosti jest nešto što je potpuno individualno, mada se one uglavnom prenose posredovanjem društva i njegovih struktura. Hoće li netko ostvarivati vrijednosti ljubavi prema Bogu i bližnjemu, vrijednosti koju posreduje Crkva svojim članovima, jest pitanje na koje će tek pojedinac u svom konkretnom životu dati odgovor. Također i pitanje različitih društvenih vrijednosti, kao što su solidarnost, pravednost, tolerantnost, strpljivost, i druge neophodne u svakodnevnom suživotu, jesu vrijednosti koje društvo posreduje i promovira ali koje tek pojedinac može ostvariti ili ne ostvariti. Ostvarivati vrijednosti, bilo da je riječ o materijalnim ili duhovnim vrijednostima, od muškarca zahtjeva napor, trud i borbu. U tom kontekstu vrijednosti nalazi se i ljubav prema domovini. Iako svako konkretno društvo skrbi oko načina prenošenja onih vrijednosti koje tom društvu omogućuju uspješno održavanje i funkcioniranje tih istih članova toga društva, izbor je pojedinca hoće li ili ne u svom osobnom životu te vrijednosti prihvaćati i promovirati ili ne. Što su društva rigidnije uređena to se osobni izbor veoma suzuje, te osoba u slučaju ne prihvaćanja zadanih društvenih normi riskira i vlastiti život. U demokratskim društvima ta sloboda je vrlo široka, te osoba čak i javno može izražavati neslaganje s normama koje društvo posreduje.

19) A. Palmonari (1997), *Identità, concetto di sé e compiti di sviluppo*, u: A. Palmonari (ur.), *Psicologia dell'adolescenza*, Bologna, 1997., str. 45-90.

Borba je pojam kojim se prvenstveno označava vojni sukob dviju zaraćenih strana, koje upotrebljavaju silu kako bi zadobile prevlast nad određenim teritorijem ili određenom imovinom oko koje se vodi sukob. Ona uključuje prevlast vlastite snage nad snagom drugoga kako bi se ostvario cilj. Ako pak stavimo pitanje borbe van ratnog konteksta, onda možemo lako primijetiti kako je borba općenito gledajući čovjekovo nastojanje da ostvari svoj cilj. Time se borba prikazuje kao napor čovjeka ili manje ili veće skupine ljudi kako bi se ostvario određeni cilj, odnosno određena vrijednost. Bilo bi suviše široko područje raspravljati o tome što sve može biti cilj borbe, jer i iz svakodnevnog života i međuljudske komunikacije možemo čuti da se čovjek bori za život, za ljubav, za pravdu, za istinu, slobodu, itd. Na taj način razumijevamo da borba ne znači nužno upotrebljavanje oružja i nanošenje rana drugome kako bi se ostvario cilj, već može značiti općenito čovjekovo nastojanje kako bi ostvario određene životne vrijednosti. Borba u tom smislu onda znači prvenstveno usmjerenost prema nekoj vrijednosti pri čemu se čovjek služi svim svojim raspoloživim snagama. Borba koju muškarac izvodi u svom životu vezana je uz svijet vrijednosti koje se nalaze u svijetu u kojemu živi. Jedna od vrijednosti za koje se muškarac može opredijeliti jest domovina, vrijednost koja u sebi sadrži druge vrijednosti kao što su obitelj, mjesto, grad, kultura, materijalna i duhovna dobra, jezik, itd. Kako bi se sačuvala te vrijednosti neophodan je

angažman pojedinaca. U trenutku kada te vrijednosti bivaju radikalno ugrožene javlja se potreba za obranom, što uključuje i izlaganje i ugrožavanje vlastitoga života.

4.3. Muškarac kao borac i branitelj - Borba za domovinu - branitelji

U kontekstu Domovinskog rata i pitanju branitelja možemo razmišljati o muškarcu kao borcu koji je imao cilj braniti obitelj, domovinu i sve one koji su bili napadnuti agresorskim djelovanjem. U kontekstu rata borba znači prvenstveno oružano djelovanje i veliku izloženost mogućnosti ranjavanja i stradavanja. Zbog toga je važno probati ući dublje u ovu temu, koliko nam okviri ovog rada to dopuštaju. Prije svega svaki čovjek koji se suoči s ratnim djelovanjima, više ili manje biva svjestan mogućnosti neposrednog završetka vlastitog života. To dovodi do nekoliko pitanja s kojima se branitelj mora suočiti, na intuitivnoj ili svjesnoj razini: pitanje straha, pitanje agresivnosti, srdžbe, mržnje, savjesti, etičnosti, smisla... Sva ova pitanja jesu također i pitanja s kojima se svaki muškarac susreće i van ratnog konteksta i ratnog djelovanja, ali ona dobivaju na težini i na žurnosti s obzirom na realnu mogućnost smrti. Trenuci u kojima je osoba izložena životnoj ugroženosti ili u kojima nazoči umiranju ili ranjavanju drugih, jesu izvanredna ljudska iskustva koja mogu ostaviti posljedice na daljnji čovjekov život i odnose s bliskim mu ljudima. Složena problemati-

ka Post traumatskog stresnog poremećaja svjedoči o poteškoćama koje osobe imaju nakon traumatskih iskustava.²⁰ U mnoštvu pitanja s kojima se osobe susreću jedno od njih je svakako i pitanje cilja zbog kojega je osoba spremna izložiti se smrti. Odgovara li ono što se dobilo onome što se očekivalo, onome za što se u konačnici borilo? Veliki postotak smrtnosti branitelja, kao i veliki postotak samoubojstava, govori o ozbiljnom raskoraku između vrijednosti za koje se bori- lo i vrijednosti onoga što se ostvarilo. Zbog toga se javljaju osjećaji frustracije i općenito nezadovoljstva s postojećim stanjem (Jaša- rević – Leutar, 2010, 106-109)²¹. Nakon svega može se postaviti pitanje što i kako dalje?

20) U Domovinskom ratu sudjelovalo je 502.678 hrvat- skih branitelja, ranjeno je ili ozlijeđeno njih 30.141, a zbog posljedica sudjelovanja u Domovinskom ratu 57.212 hrvatskih branitelja ima tjelesno oštećenje veće od 20% odnosno utvrđen status hrvatskog ratnog vojnog invalida. Za vrijeme Domo- vinskog rata, u razdoblju od 1990.-1996. godine, poginulo je 7609 hrvatskih branitelja, a 1013 hrvatska branitelja umrla su od posljedica bolesti, pogoršanja bolesti ili pojave bolesti ili su počinila samoubojstvo kao posljedicu psihičke bolesti uzrokovane sudjelovanjem u obrani suvereniteta Republike Hrvatske. Još uvijek je nepoznata sudbina 293 zatočenih ili nestalih hrvatskih branitelja (prema službenim evidencijama Ministarstva branitelja na dan 16. listopada 2013.). Za još 1045 hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata koji su umrli nakon završetka Domovinskog rata, utvrđen je status smrtno stra- dalog hrvatskog branitelja iz Domovinskog rata (jer su umrli od posljedica bolesti, pogoršanja bolesti ili pojave bolesti ili su izvršili samoubojstvo kao posljedicu psihičke bolesti uzrokovane sudjelovanjem u obrani suvereniteta Republike Hrvatske). (Ministarstvo branitelja, Zagreb, 2014).

21) T. Jašarević i Z. Leutar, *Samopercepcija društvenog polo- žaja invalida Domovinskog rata*, u „Društvena istraživanja“, 19 (2010) 1-2, str. 93-116.

Prestankom ratnih djelovanja borba za muškarca ne prestaje, ona se sada odvija na drugom planu i području, u mirnim uvjeti- ma, a sastoji se i dalje od nastojanja preko kojih će doći do ostvarivanja vrijednosti u koje se vjeruje, poput pravednijeg društva, društva bez korupcije, gdje će osobe svojim poštenim radom moći osigurati sebi egzi- stenciju, da će radnik biti pravedno i primje- reno plaćen i prijavljen, da se neće izigravati zakoni države radi bogaćenja pojedinca ili grupa, da će nestati korupcije. U takvim trenucima muškarac se susreće s pitanjima koja se nalaze u njemu samome, a na koja možda do tada nije odgovorio. Muškarac se susreće s pitanjima smisla vlastite borbe i svega onoga što je proživio, kao i s pitanji- ma vlastitih strahova, povjerenja u druge i u društvo, kao i s nizom moralnih dvojbi koje su vezane uz izloženost mogućnosti smrtnog ranjavanja ili nazočenja smrti drugih. Osim toga dolaze u pitanje i vrijednosti za koje se muškarac borio: je li se to isplatilo, ne materijalnom već u moralnom smislu? Je li ta borba i spremnost izlaganja vlastitog života donijela ono zbog čega se i ulazilo u tu borbu? Pitanja s kojima se muškarac u takvim trenucima susreće nisu toliko pitanja materijalne naravi, koliko duhovne, egzi- stencijalne naravi (Frankl, 2015)²². Zbog toga je muškarac pozvan nakon izvanjske borbe preći na nutarnju borbu u kojoj je glavnim

22) V. E. Frankl (2015), *Čovjekovo traganje za smislom*, Zagreb.

zadatak osvojiti neprijateljske utvrde, a to su podjele vlastitog bića, strahovi i traume, traumatska sjećanja, stanja anksioznosti i depresije. Borba je to u kojoj muškarac nastoji pomiriti poprilično oprečne stilove života koje je kušao: iskustvo života u miru i iskustvo života u ratu, ta temelju kojih će prijeći u integraciju samoga sebe. U naravi muškarca je boriti se, a ta borba povezana je s ostvarivanjem vrijednosti.

mogućeg neujednačenog tijeka misli. Želja nam je bila čitatelja potaknuti kako bi se odvažio tražiti najbolji mogući put u ostvarenju i življenju vlastite muškosti. Ukoliko je članak pobudio interes i pitanja donio je svoj plod.

Zaključak

Pronaći vlastiti put na junačkom putovanju kroz život za muškarca jest izazov s kojim se svakodnevno susreće. To je moguće u suživotu s drugima, u obitelji, s prijateljima, rodbinom, subraćom i sestrama, s ljudima suputnicama koji se danomice propinju između neba i zemlje ubirući trenutke rada i muke, radosti i tuge, ljubavi i mržnje, borbe i mira, nade i očaja, straha i povjerenja, divljenja i zavisti, ljubomore i predanja, ljutnje i pobjede, rata i spokoja. Osluškiivati radost u vlastitom biću, što je jeka Božjeg glas u svakome od nas, potiče nas unositi tu istu radost dok koračamo zemljom promatrajući horizonte neba.

Ovaj članak jest početak jednog zajedničkog puta petorice autora koji su promišljajući i iskustveno prolazeći kroz rad s muškarcima donijeli isječke svojih promišljanja integriranih u jednu cjelinu koja ima svoju ljepotu upravo u suradnji, ali i nedostatak zbog